

інтересів України, нових підходів до рішення вищевикладених завдань, пов'язаних з організаційним, кадровим та інформаційним забезпеченням механізму протидії загрозам економічної безпеки.

Список використаних джерел

1. **Бурцев В. В.** Государственный контроль: аспекты развития нормативно-правовой базы / В. В. Бурцев // Российская юстиция. – 2005. – № 4. – С. 40 – 44.
2. **Козлов Ю. М.** Научная организация управления и право / Ю. М. Козлов, Е. С. Фролов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. – 247 с.
3. **Лимская** декларация руководящих принципов контроля // Правовое регулирование государственного финансового контроля в зарубежных странах. – М.: Прометей, 1998.
4. **Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні**: Закон України від 26 січ. 1993 р. № 2939-ХІІ. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua.
5. **Фінансове** право: підручник / Є. О. Алісов, Л. К. Воронова, С. Т. Кадькаленко [та ін.]. – 2-ге вид. – Х.: Консум, 1999. – 496 с.
6. **Фінансове** право: учебник / А. Б. Быля, О. Н. Горбунова, Е. Ю. Грачева, Г. П. Толстопятенко. – 2-е изд. – М.: Проспект (ТК Велби), 2010. – 528 с.

Надійшла до редколегії 03.04.13

УДК 35.316.34/005.1

Вероніка ОЛЕЩЕНКО

Національна академія державного управління
при Президентіві України

СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ЛЮДИНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТА ОФІЦІЙНІ КЛАСИФІКАЦІЇ

Аналізується зміст соціальних прав, базуючись на дослідженнях вітчизняних та зарубіжних учених, а також керуючись національним та міжнародним законодавством. Узагальнюються критерії класифікації соціальних прав. Пропонується єдина структурна система соціальних прав людини.

Ключові слова: соціальні права, гарантії, реалізація, забезпечення, суспільство, людина, систематизація.

Вероника Олещенко. Социальные права человека: теоретические интерпретации и официальные классификации

Анализируется содержание социальных прав, основываясь на исследованиях отечественных и зарубежных ученых, а также руководствуясь национальным и международным законодательством. Обобщаются критерии классификации социальных прав. Предлагается единая структурная система социальных прав человека.

Ключевые слова: социальные права, гарантии, реализация, обеспечение, общество, человек, систематизация.

© Олещенко В. М., 2013

Veronika Oleshchenko. Person's social rights: theoretical interpretation and official classification

The content of social rights, based on the research of domestic and foreign scholars, and subject to national and international law is analyzed. Classification criteria for social rights are generalized. The single structural system of social rights is proposed.

Key words: social rights, guarantees, implementation, security, society, person, systematization.

Соціальні права людини становлять собою особливу групу прав. Їх реалізація та забезпечення тісно пов'язано зі встановленням гармонізації відносин між державою та суспільством. Понятійний апарат соціальних прав людини використовується в повсякденному житті на кожному кроці. Реалізація людиною соціальних прав забезпечує повноцінне її функціонування в суспільстві. Але попри всезагальне використання соціальних прав суспільством, а також їх офіційне нормативне закріплення та конституційне гарантування, актуальною проблемою сьогодення є відсутність загальноусталеного підходу до їх трактування, чітко встановленого переліку цих прав, їх структури.

Соціальні права є предметом наукових інтересів широкого кола науковців, серед яких особливо варто відзначити праці вітчизняних і зарубіжних учених: А. Колодія, В. Копейчикова, В. Погорілка, Ж. Пустовіт, П. Рабіновича, О. Скакун, О. Скрипнюка, В. Троциньського, В. Скуратівського, О. Фрицького, Ю. Шемшученка, О. Лукашова, Б. Топорніна, В. Перевалова, В. Колісника, Ю. Дмитрієва, С. Прилипка та ін.

Відсутність загальноусталеного підходу до трактування соціальних прав та чітко встановленого їх переліку, структури перешкоджає аналізу, оцінюванню та систематизації соціальних прав як невід'ємних елементів процесу формування та реалізації ефективної державної політики в соціогуманітарній сфері, що й обумовлює актуальність даного дослідження.

Метою статті є обґрунтування теоретичних інтерпретацій та офіційних класифікацій соціальних прав людини.

За оцінками дослідників, на сьогоднішній день соціальні права є найбільш уразливою і найменш забезпеченою категорією прав. Таке становище цих прав пов'язано з рядом причин. Найголовнішою серед усіх, на наш погляд, є термінологічна невизначеність «соціального права», що значною мірою пояснюється історичними передумовами виокремлення та становлення соціальних прав із системи громадських, політичних, соціально-економічних та культурних прав.

Проблеми термінологічної невизначеності соціального права криються, насамперед, у тому, що право за визначенням регулює суспільні (соціальні) відносини, і в цьому контексті «несоціального» права не існує. Одним серед найбільш жорстких критиків поняття «соціальні права» виявився відомий австрійський економіст, лауреат Нобелівської премії Ф. А. Хайек (1899 – 1988), який назвав його «найбільш нетямущим висловом моральної та політичної лексики» [13, с. 197 – 203] (тут і далі переклад наш. – В. О.).

Очевидно, що право є явищем соціальним. Водночас, як справедливо писав російський і французький соціолог права Г. Д. Гурвич (1894 – 1965): «використання цього терміна виявляється тим більш обґрунтованим, що він має довгу і славу історію» [3, с. 186]. Історія ідеї соціального права свідчить про багатоманітність її трактування у працях філософів, економістів, соціологів, юристів. Зупинимося детальніше на тих ідеях, які становлять особливий інтерес для нашого дослідження.

Як відомо, відповідно до запропонованої французьким ученим К. Васаком концепції трьох поколінь прав людини, першим поколінням прав визнавалися громадянські й політичні права, які були сформовані в період буржуазних революцій. Ці права згодом отримали визнання та закріплення в демократичних державах і охоплювали таке коло прав: на життя, свободу і безпеку особистості, на свободу думки, совісті і релігії, на участь у веденні державних справ, на рівність перед законом, на свободу від довільного арешту, затримки або вигнання, на гласний і з дотриманням усіх вимог справедливості розгляд справи незалежним судом тощо. Друге покоління прав, до яких відносять соціально-економічні та культурні права, з'явилося лише в період XIX – XX ст. Ці права були своєрідним відображенням результатів соціальної боротьби в капіталістичних країнах того часу. Головними ідеологами цього покоління прав були соціалісти того часу Т. Х. Грін, Л. Т. Хобгауз, Дж. А. Хобс, мета яких полягала у зменшенні соціальної нерівності між багатими та бідними прошарками населення за допомогою впровадження соціальної реформи. Третє покоління прав почало формуватися після закінчення Другої світової війни, коли колонії держав стали розпадатися і розпочався період становлення незалежних держав. Цей процес потребував узагальнення прав різних народів та культур для подальшої міжнародної співпраці та створення певних загальноприйнятих правил поведінки, норм. Так, третім поколінням прав стали колективні права [6].

Уперше своє офіційне закріплення соціальні права людини отримали в конституції Мексиканських сполучених штатів 17 січня 1917 р., що є на двісті років пізніше від першого закріплення громадянських і політичних прав. У цій конституції містився досить широкий та деталізований перелік соціальних прав [16, с. 122]. Зокрема, в цьому документі в розділі 6 встановлюються норми щодо соціального забезпечення працюючих верств населення, чоловіків та жінок, а також встановлюються вікові обмеження працюючих, обмеження денних та нічних годин праці тощо, встановлення мінімальної заробітної плати, а також встановлюються норми, які гарантують право на відпочинок.

У міжнародній практиці класифікація прав людини здійснюється відповідно до змісту міжнародних документів. Наприклад, за назвами таких документів, як Міжнародний пакт про цивільні та політичні права і Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права можна сказати, що існує класифікація прав: цивільні, політичні, економічні, соціальні, культурні. Але у вітчизняній науці існує критика щодо такої

класифікації. Так, на думку науковця П. М. Рабіновича, така класифікація «була на той час значним кроком уперед, проте згодом не завжди задовольняла потреби праворегулятивної практики та юридичної теорії. Зокрема, не можна не зауважити, що всі права людини є, у широкому сенсі, соціальними як за змістом, так і за засобами їх здійснення, оскільки вони об'єктивно зумовлені саме соціумом. З огляду на це несоціальних прав людини, вочевидь, взагалі не існує». Відповідно до досліджень науковця основним критерієм класифікації прав людини є критерій «індивідуальних потреб, які задовольняються за посередництвом здійснення, використання певних прав» [11, с. 20].

Розглядаючи дефініцію соціальних прав у широкому розумінні, у контексті якої соціальні права є правами людини в системі загальних суспільних відносин, таких як економічні, політичні, соціальні, духовні (культурні), можна погодитися з твердженням про те, що всі права є соціальними, адже всі права є значущим соціальним явищем. На противагу такому твердженню можна застосувати аргумент: якщо розглядати поняття «соціальне» в широкому розумінні, то доцільніше застосовувати синонім «суспільний». У такому випадку твердження П. М. Рабіновича має тверде ґрунтовне підтвердження. Але термін «соціальне» має і вузьке значення – тільки ті аспекти суспільного, які визначаються становищем людей у соціальній структурі суспільства, відносинами між соціальними групами та між людьми як представниками різних класів, націй та інших груп [13, с. 5 – 6]. У такому контексті категорія соціальних прав підкреслює особливість цих прав, які створюють особливі умови для їх реалізації та забезпечення шляхом соціального законодавства та створення механізмів соціального управління.

Стосовно класифікації соціальних прав, то, як уже зазначалось вище, це не вирішена проблема. Наявні класифікації соціальних прав у нормативних актах та наукових дослідженнях не містять ні єдині критерії класифікації, ні єдину систему.

У Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. закріплено такий перелік соціальних прав: право на працю; на справедливі й сприятливі умови праці; на створення профспілок; на соціальне забезпечення; право сім'ї, матерів і дітей на охорону і допомогу; на достатній рівень життя; на здоров'я; на освіту [5].

Відповідно до Хартії Співтовариства про соціальні права працівників, яка була прийнята у 1989 р. державами-членами Європейського Співтовариства соціальні права містили такий перелік: право на свободу пересування територією Співтовариства; право вільно вибирати і працювати за своєю спеціальністю; право кожного на справедливу винагороду своєї праці; право на поліпшення умов життя та праці; право кожного працівника на достатній соціальний захист; право підприємців на створення професійних організацій; право трудящих на створення профспілок; право трудящих на доступ до професійного навчання;

рівність між чоловіками і жінками в соціальних правах; право трудящих на інформацію, консультації та участь; право кожного працівника на задовільні умови здоров'я та безпеку; право дітей та підлітків на захист; право людей похилого віку на захист; право осіб, які втратили працездатність, на захист [15]. Цей міжнародний нормативно-правовий акт, безперечно, містить у порівнянні з іншими міжнародними та національними нормативними актами вичерпний перелік соціальних прав, але вони охоплюють лише вузьке коло відносин. Водночас соціальні права виникають на різних рівнях і в різних сферах суспільних відносин.

Відповідно до Хартії основних прав Європейського Союзу, яка була прийнята у 2000 р., соціальними правами визнавалися такі права: право не бути притягнутим до примусової чи обов'язкової праці; право на заснування професійних спілок; право на освіту, включаючи професійне навчання; право на працю та професійну діяльність; право дітей на захист і піклування для забезпечення їх добробуту; право осіб похилого віку на гідне та незалежне життя; права трудящих на інформацію та консультації; право на колективні переговори та колективні дії; право на звернення до служб зайнятості; право на захист від будь-якого безпідставного звільнення; право на здорові, безпечні та гідні умови праці; право молодих людей на мінімальний трудовий вік; право працюючих молодих людей на особливий захист; право сім'ї на правовий, економічний та соціальний захист; право на доступ до системи соціального забезпечення і послуг; право на соціальну допомогу за відсутності достатніх коштів; право на медичні профілактичні заходи та допомогу [14].

Але найбільше нормативне закріплення соціальні права в найширшій їх класифікації отримали в прийнятій у 1996 р. Європейській соціальній хартії. Класифікація соціальних прав відповідно до цього джерела має такий поділ: право на працю; право на справедливі умови праці; право на безпечні та здорові умови праці; право на справедливий винагороду; право на організацію; право на колективні переговори; право дітей та підлітків на захист; право працюючих жінок на охорону материнства; право на професійну орієнтацію; право на професійне навчання; право на охорону здоров'я; право на соціальне забезпечення; право на соціальну та медичну допомогу; право на соціальне обслуговування; право непрацездатних осіб на самостійність, соціальну інтеграцію і на участь у суспільному житті; право на соціальний, правовий та економічний захист прав сім'ї; право дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист; право займатися прибутковою діяльністю на території інших сторін; право працівників-мігрантів і членів їх сімей на захист і допомогу; право на рівні можливості та рівне ставлення у сфері зайнятості без дискримінації за ознаками статі; право на інформацію та консультації; право брати участь у визначенні та поліпшенні умов праці та виробничого середовища; право людей похилого віку на соціальний захист; право на захист у випадках звільнення; право працівників на захист їх прав у разі банкрутства підприємця; право працівника на захист своєї гідності під час роботи; право

працівників із сімейними обов'язками на рівні можливості та рівне ставлення; право представників працівників на захист на підприємствах; право на інформацію та консультації під час колективних звільнень; право на захист від бідності та соціального відчуження; право на житло [4]. Слід зазначити, що з огляду на цю класифікацію, можна зробити висновок, що в основі такого поділу прав критерій, за яким права поділяються на права у сфері праці і права поза сферою праці.

У Конституції України, відповідно до сучасних світових стандартів і підходів, зафіксовані такі соціальні права: право громадян на працю, право на заробітну плату, право на відпочинок, право на страйк для захисту своїх соціальних і економічних інтересів, право на належний соціальний захист, право на житло, право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування на державне утримання і виховання, право на державний захист сім'ї, право на освіту [12, с. 308].

Відсутність єдиного підходу до визначення сутності та чіткої диференціації соціальних прав притаманна не лише практиці правових відносин. У науці також існує розбіжність підходів до класифікації соціальних прав.

Академік Ю. С. Шемшученко до соціальних прав відносить такі права: на працю, відпочинок, соціальний захист, житло, на достатній життєвий рівень, на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Сукупність соціальних прав громадян становить систему соціального права. За допомогою цього права реалізується соціальна функція держави [2, с. 829].

Колективом авторів «Популярної юридичної енциклопедії» соціальними правами визначено: право на працю та її вільний вибір, на відпочинок, охорону здоров'я, житло; право на матеріальне забезпечення в старості, в разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, втрати годувальника тощо; право на достатній життєвий рівень для себе і своєї родини (харчування, одяг, житло); право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів [7, с. 445].

У «Великому юридичному словнику» за редакцією А. Я. Сухарева до соціальних прав віднесено: право на соціальне забезпечення, освіту, охорону здоров'я та медичну допомогу, право на житло, особливі права дитини та права інвалідів. Проте зазначено, що соціальні права закріплюються без визнання можливості їх судового захисту [1, с. 708].

До соціальних прав відповідно до авторського колективу «Юридичної енциклопедії» за редакцією Б. Н. Топорніна належить: право на соціальне забезпечення, право на достатній рівень життя, психічне і фізичне здоров'я, право на найвищий досягнутий рівень психічного і фізичного здоров'я, право на житло, право на охорону здоров'я та медичну допомогу, право громадян на сприятливе навколишнє середовище та ін. [17].

Як уже зазначалось вище П. М. Рабінович має дещо особливу точку зору щодо розуміння соціальних прав, тому серед них виділяє: право власності на засоби виробництва, здобуття професії; вибір та здійснення трудової або іншої діяльності; сприятливі умови та справедливу оплату праці; відпочинок і дозвілля [10, с. 12].

Ж. М. Пустовіт класифікує соціальні права залежно від об'єкта, стосовно якого виникають ці права, виділяючи такі об'єкти класифікації: праця, відпочинок, страйк, житло, достатній життєвий рівень, охорона здоров'я, соціальний захист тощо. Відповідно, до соціальних прав належать: право на працю, на відпочинок, на страйк, на житло, право на достатній життєвий рівень, охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, соціальний захист тощо [8, с. 8].

Більш розгорнута класифікація надана дослідницею Н. В. Путило. У своїй дисертаційній роботі вона поділяє всі соціальні права на три групи. Основою розподілу є сфери забезпечення цих прав. Перша група складається із прав, спрямованих на забезпечення засобів існування і встановлення контролю держави за відносинами працівника і роботодавця в процесі праці. До таких прав належать: права, спрямовані на захист від безробіття; права, що гарантують відповідність доходів необхідним витратам; права в галузі охорони праці тощо. До другої групи прав належать права, реалізація яких гарантує гідний рівень життя людини. Такими правами є: право на досягнення найкращого стану здоров'я; право на безоплатну початкову і середню освіту; право на участь у соціальному страхуванні; право на доступний життєвий мінімум (їжа, одяг, житло тощо); право на обслуговування (у тому числі й соціальне). Третю групу складають права в галузі соціального забезпечення [9, с. 125].

Оцінюючи належним чином результати теоретичного осмислення проблематики соціальних прав у сучасних наукових та офіційних джерелах, доходимо висновку, що існуючі класифікації соціальних прав не забезпечують потреби науки і практики державного управління. У зв'язку з цим існує необхідність розробки структури соціальних прав на основі детального аналізу напрямів державного управління соціальною сферою.

Результати дослідження дозволяють зробити такі висновки:

1. З'ясування та деталізація змісту соціальних прав людини містить у собі практичне і теоретичне значення. Єдина класифікація соціальних прав надасть можливість однакового розуміння і тлумачення змісту соціальних прав, визначить вектори здійснення соціальної політики держави. Результатом таких перетворень буде позитивне стимулювання виконання соціальної функції держави, яка передбачає створення належних умов для забезпечення життя людини та її вільного розвитку.

2. Вищевикладений аналіз наукових досліджень свідчить про те, що, незважаючи на велику кількість існуючих класифікацій в науці та в законодавстві, дані класифікації не відображають повною мірою всю сукупність існуючих соціальних прав.

Предметом подальшого дослідження є уточнення та деталізація класифікації соціальних прав відповідно до сфер забезпечення державної соціальної політики.

Список використаних джерел

1. **Большой** юридический словарь / [под ред. А. Я. Сухарева]. – М. : Инфра-М, 2007. – 858 с.
2. **Великий** енциклопедичний юридичний словник / [за ред. Ю. С. Шемшученка]. – К. : Юрид. думка, 2007. – 992 с.
3. **Гурвич К. Д.** Философия и социология права / К. Д. Гурвич // Избранные соч. – СПб., 2004. – 845 с.
4. **Європейська** соціальна хартія від 3 травня 1996 р. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=994_062.
5. **Міжнародний** пакт про економічні, соціальні і культурні права (ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 р.). – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_042.
6. **Мушак Н. Б.** Концептуальні підходи до класифікації прав людини / Н. Б. Мушак // Часопис Київ. ун-ту права НАН України – 2011. – № 2. – С. 298 – 301.
7. **Популярна** юридична енциклопедія / [кол. авт. : Гіжевський В. К., Головченко В. В., Ковалевський В. С. та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 529 с.
8. **Пустовіт Ж. М.** Основні соціальні права та свободи людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Пустовіт Ж. М. – К., 2001. – 16 с.
9. **Путило Н. В.** Основы правового регулирования социальных прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Путило Н. В. – М., 1999. – 192 с.
10. **Рабінович П. М.** Основы загалльної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Х. : Консум, 2002. – 160 с.
11. **Рабінович П. М.** Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістова класифікація / П. М. Рабінович // Право України – 2010. – № 2. – С. 18 – 24.
12. **Управління** соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. : у 2 ч. / [авт. кол. : В. А. Скуратівський, В. П. Трошинський, Е. М. Лібанова та ін.]; за заг. ред. В. А. Скуратівський, В. П. Трошинського. – К. : НАДУ, 2009. – Ч. 1. – 456 с.
13. **Хайек Ф. А.** Пагубная самонадеянность / Ф. А. Хайек. – М. : Новости : Catallaxy, 1992. – 304 с.
14. **Хартія** Європейського Союзу про основні права від 7 грудня 2000 р. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_524.
15. **Хартія** Співтовариства про основні соціальні права працівників від 9 грудня 1989 р. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_044.
16. **Черленяк І. І.** Про методику дослідження ідентифікації європейських соціальних стандартів / І. І. Черленяк // Стратег. пріоритети. – 2008. – № 4(9). – С. 121 – 128.
17. **Юридическая** энциклопедия / отв. ред. Б. Н. Топорнин. – М. : Юристъ, 2001. – 1272 с.

Надійшла до редколегії 04.03.13